

RECENSIES

Erik Beekink, Onno Boonstra, Theo Engelen en Hans Knippenberg (eds.), *Nederland in verandering. Maatschappelijke ontwikkelingen in kaart gebracht 1800-2000* (Amsterdam: Aksant, 2003) 186 p. met CD-rom. ISBN 9052601224

Dit boek heeft twee doelstellingen. Ten eerste willen de auteurs de maatschappelijke transformatie van de Nederlandse samenleving gedurende de twee laatste eeuwen in kaart brengen. Ten tweede promoten zij het gebruik en illustreren de mogelijkheden van de Historische Databank Nederlandse Gemeenten (HDNG).

De HDNG is niet enkel de belangrijkste informatiebron voor de auteurs, maar ook een prachtig werkinstrument voor de historicus en de historisch geïnteresseerde onderzoeker op zoek naar cijfermateriaal op gemeentelijk niveau van de Nederlandse samenleving voor de periode van 1800 tot heden. Die databank is het indrukwekkende resultaat van een samenwerkingsverband tussen verschillende Nederlandse universiteiten en instellingen: het Hofstee-archief (dat demografische gegevens bijeenbracht van de Nederlandse gemeenten voor de eerste helft van de negentiende eeuw), de historische-ecologische databank (een statistische datamatrix met eenheden, variabelen en scores voor de Nederlandse gemeenten sinds het begin van de negentiende eeuw) en een nwo-project dat startte onder de benaming 'Quantitative Database Dutch Municipalities'. In de databank is geaggregeerd cijfermateriaal samengebracht op gemeentelijk niveau van diverse aspecten van de Nederlandse samenleving – sociale, demografische, politieke, economische, religieuze – en dat voor de periode van 1800 tot heden. Het door Onno Boonstra ontwikkelde cartografische bestand van de Nederlandse gemeenten staat toe die cijfergegevens over te brengen op aan de tijdsperiode aangepast kaartmateriaal. Doel is de gegevens in het bereik te stellen van een zo groot en zo breed mogelijk publiek (historici, sociologen, demografen, geografen, epidemiologen enzovoorts) met behulp van de STATLINE-interface van het Nederlandse Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Zover is het – als we de al toegankelijke websites mogen geloven – echter nog niet helemaal. En ook het handboek is hieromtrent onduidelijk. De publicatie – met bijbehorende cd-rom die een kopie van een eerste proefversie bevat van de HDNG – is in ieder geval bedoeld als een soort smaakmaker. Spijtig genoeg is de cd-rom – die een schat aan informatie bevat – niet gebruiksvriendelijk: een handleiding ontbreekt, zo ook een duidelijk en gemakkelijk te raadplegen overzicht van de aanwezige bestanden die bijvoorbeeld grote chronologische verschillen verbergen.

In het boek krijgt de lezer een introductie op de structurele ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving op basis van een verwerking van een aantal variabelen uit het databestand. De bijdragen over sleutelfactoren in de samenleving, zoals arbeid, demografische gegevens (huwelijk, vruchtbaarheid, migratie, sterfte), godsdienst en politiek – worden verzorgd door specialisten in de verschillende deeldomeinen, maar zijn laagdrempelig. Het handboek is immers bestemd voor een breed publiek van geïnteresseerde en potentiële gebruikers van het databestand. Dat merk je ook: vakjargon wordt zoveel mogelijk vermeden, het voetnotenapparaat is beperkt, maar er is wel een nuttige en verantwoorde afsluitende bibliografie. In de diverse bijdragen komen

twee hoofdlijnen aan bod: de veranderingen van de Nederlandse samenleving door de tijd en de regionale verschillen in het transformatieproces.

Het boek legt in de eerste plaats de fundamentele verandering bloot die de Nederlandse samenleving onderging gedurende de laatste twee eeuwen: een verachtvoudiging van het inwonertal; de ontwikkeling van een landbouwgemeenschap met een aanzienlijke commerciële en industriële sector naar een postindustriële, dienstverlenende natie; een daling van de huwelijksvruchtbaarheid die gepaard ging met een bewustere keuze en planning van het kindertal; een stijging van de levensverwachting en verandering in de leeftijdssamenstelling van de bevolking; de ontwikkeling van een zeer godsdienstig land naar één van de meest gesecculariseerde landen van de Westerse wereld; van een politiek betrekkelijk stabiele en verzuilde samenleving naar een ontzuild land met zwevende kiezers.

Er waren echter binnen deze ontwikkelingslijnen grote tempo- en vormverschillen tussen de verschillende regio's en gemeenten van het land: afhankelijk van het sociaal-economische niveau van de regio, van de verstedelijkingsgraad, maar vooral ook – zo beklemtonen verschillende auteurs – afhankelijk van de godsdienstgezindte. De verschillen in politieke overtuiging, demografisch gedrag, enzovoorts volgden tot diep in de twintigste eeuw de breuklijn Rome-Reformatie, zoals J.A. de Kok die ooit noemde. Die denkbeeldige lijn snijdt het vrijwel homogene rooms-katholieke zuidoosten van het land af van het protestantse noorden en een door protestanten gedomineerd westen, met belangrijke katholieke minderheden. Ter oprissing: die religieuze opsplitsing van de Nederlandse kaart volgt ongeveer de frontlijn van het Twaalfjarige Bestand (1609-1621): ten zuiden kreeg men toen de keus: katholiek worden of emigreren, wat zoals bekend aanleiding gaf tot omvangrijke emigratie van protestanten naar het noorden.

Verzorgd en kleurrijk kaartmateriaal staat de lezer toe snel en duidelijk een beeld te vormen van die gemeentelijke en regionale ontwikkelingsverschillen. De kaarten brengen niet alleen eenheid in het verhaal, ze vormen tevens een uitstekend hulpmiddel om samenhangen – ook onverwachte – op te sporen. Het is jammer dat het kleurgebruik in de kaarten niet altijd consequent gebeurt: zo gebruikt men bijvoorbeeld andere kleurnuances in de kaarten die geboorte- of sterftcijfers weergeven in twee verschillende perioden. Dat staat een snelle en efficiënte vergelijking in de weg. Dat geldt trouwens ook voor de titelkeuze van de kaarten die niet altijd uitblinkt in duidelijkheid.

Zoals meestal in een bundeling van verschillende bijdragen, zijn er sterkere en minder sterke bijdragen. Dat valt vooral op wanneer men op zoek gaat naar verklaringen voor de opgemerkte regionale verschillen en voor de verschuivingen die daarin plaats grepen door de tijd. Er is in het hele verhaal ook nauwelijks aandacht voor immigratie van buiten de Nederlandse grenzen. Evenmin wordt er plaats ingeruimd voor de uitbreiding van het godsdienstige pallet met bijvoorbeeld islamistische en hindoeïstische overtuigingen. Zo is er ontzettend veel aandacht voor verschillende afsplitsingen binnen de hervormde kerk, maar niet voor de nieuwe godsdiensten die het stadsbeeld vandaag toch sterk mede bepalen. Deels heeft dit te maken met de beschikbare statistische gegevens, maar men kan deze fundamentele veranderingen in de Nederlandse samenleving niet onbesproken laten.

Dit boek biedt ook weinig informatie over de plaats van Nederland binnen de Westerse samenleving: een introductie op de specifieke kenmerken van het Nederlandse samenlevingsmodel is hier op zijn plaats. Dat geldt ook voor het belang van de informatisering en het beschikbaar stellen van dergelijke gegevensbestanden voor een ruim publiek. Hier is een verwijzing naar gelijkaardige internationale initiatieven

noodzakelijk. Dergelijke informatiebanken betekenen immers een fantastische sprong voorwaarts voor het historische onderzoek. De gegevens zullen in de toekomst niet alleen Nederlanders, maar ook internationale onderzoekers met interesse voor comparatief onderzoek lokken. Daar zullen de auteurs en de ontwerpers van de bestanden in de toekomst zeker oog voor moeten hebben.

Hilde Greefs
Universiteit Antwerpen

Otto W. Hoogerhuis, *Baren op Beveland. Vruchtbaarheid en zuigelingensterfte in Goes en omliggende dorpen gedurende de 19de eeuw* (Wageningen: Afdeling Agrarische Geschiedenis Wageningen Universiteit, 2003) *AAG Bijdragen* 42, 336 p. Tevens verschenen als proefschrift aan de Wageningen Universiteit 2003.

Het onderzoek naar zuigelingensterfte tijdens de voorbije eeuwen is aan een heropleving bezig. Met zuigelingensterfte bedoelt men het overlijden van kinderen tot de leeftijd van één jaar. Hoewel de mortaliteit in de loop van de negentiende eeuw over het algemeen daalde, bleef de zuigelingensterfte in sommige regio's lange tijd op een hoog niveau. In de verhandeling van Hoogerhuis wordt gezocht naar verklaringen voor het verloop van de zuigelingensterfte in de negentiende eeuw in de Nederlandse provincie Zeeland. Tot 1870 lagen de cijfers van Zeeland ver boven het landelijke gemiddelde. In de periode daarna volgde, in tegenstelling tot in de rest van het land, een sterke daling. Pas rond de eeuwwisseling lagen de cijfers voor Zeeland ongeveer op landelijk niveau. Daarnaast wil de auteur de relatie tussen vruchtbaarheid en zuigelingensterfte onderzoeken.

Meerdere auteurs hebben de determinanten van zuigelingensterfte onderzocht op basis van geaggregeerde gegevens. Slechts cijfermateriaal op individueel niveau kan de concrete werking van verschillende factoren aan het licht brengen. Hoogerhuis gebruikt 2827 gezinsreconstructies op basis van een zelf samengestelde databank met daarin alle individuele demografische gegevens van de stad Goes en omliggende dorpen voor de periode 1811-1900. Voltooide huwelijken vormen de basis voor de methode van de gezinsreconstructie. Dat betekent dat men zicht heeft op het huwelijk tot de vrouw vijftig wordt. Per koppel worden gegevens opgeslagen over beide huwelijkspartners en alle kinderen die binnen dit huwelijk geboren worden.

De auteur besteedt veel aandacht aan de visies van tijdgenoten op de hoge zuigelingensterfte in de regio. De verklaringen werden meestal gezocht in de ecologische omstandigheden van de provincie: vooral de aanwezigheid van brak water zorgde voor de reputatie van Zeeland als koortsland. Daarnaast waren de toenmalige specialisten erop dat een verminderde borstvoedingspraktijk de sterftecijfers bij zuigelingen deed stijgen. Ook het huidige historische debat gaat in hoofdzaak over het belang van de moederborst.

Uit een analyse van statistieken van doodsoorzaken in Zeeland komen maagdarmsstornissen naar voren als belangrijkste doodsoorzaak bij zuigelingen. Onderzoek naar seizoensschommelingen in Goes en omliggende dorpen toont bovendien een piek in de zomer. Het materiaal van Hoogerhuis bevat aanwijzingen voor een verminderde toepassing van borstvoeding tijdens de zomermaanden door een verhoogde inzet van vrouwenarbeid tijdens de oogstperiode. Ook de zomerwarmte lijkt een negatieve invloed te hebben op de overlevingskansen van zuigelingen. Achtereenvolgens